

1

2

3

4

5

6

САЦЫЯЛЬНАЯ І ГУМАНІТАРНАЯ ВЕДА:
ЗМЕНА ДАСЛЕДЧЫХ ПАРАДЫГМ

7

8

9

10

ВЫКАРЫСТАННЕ ЁСПАМІНАЎ СВЕДКАЎ ЧАСУ Ў ПРАЦАХ ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ ХХ СТ. ЯК ПЕРСПЕКТЫВА ЗМЕНИ ДАСЛЕДЧАЙ ПАРАДЫГМЫ: БЕЛАРУСКІ АРХІЎ ВУСНАЙ ГІСТОРЫІ

ІРЫНА КАШТАЛЯН

Анотацыя: У гісторыі Беларусі ХХ ст. ёсць шмат аспектаў, дзе немагчыма абысціся толькі традыцыйнымі падыходамі. Даследчыку можа істотна дапамагчы выкарыстанне ўспамінаў сведак часу. Інтэрнэт-праект “Беларускі архіў вуснай гісторыі” прапануе спецыялістам розных галін гуманітарных ведаў магчымасці метадалагічнага і зместавага ўдасканалення даследаванняў праз доступ да значнага масіва вуснагістарычнага матэрыялу. Праца з інтэрв’ю відавочцаў можа паспрыяць пазітыўным зменам у даследчай парадыгме, зарыентуе беларускіх навукоўцаў на абнаўленне падыходаў.

Ключавыя словы: вусная гісторыя, архіў, інтэрв’ю, сведка часу, гістарычная памяць.

THE USE OF EYEWITNESSES MEMORIES IN THE RESEARCH ON THE HISTORY OF BELARUS OF THE 20TH CENTURY AS A PROSPECT TO CHANGE THE RESEARCH PARADIGM: “BELARUSIAN ORAL HISTORY ARCHIVE”

Abstract: There are many aspects in Belarusian history of the 20th century, where a researcher can not use only traditional approaches. The use of memories of eyewitnesses can significantly help a researcher. Internet project “Belarusian Oral History Archive” offers professionals in different sectors of the humanities the possibilities of methodological and substantial improvement of their research through the access to significant amount of oral history material. Work with witnesses’ interviews can contribute to positive changes in the research paradigm as well as motivate Belarusian scientists to update their methods.

Keywords: Oral History, Archive, Interview, Eyewitness, Historical Memory.

Пры правядзенні даследавання беларускія гісторыкі заўсёды вырашаюць пытанне якімі крыніцамі карыстацца. Звычайна робіцца выбар на карысць папяровых дакументаў з дзяржаўных архіваў. Аднак ёсць аспекты ў гісторыі ХХ ст., дзе немагчыма абысціся толькі традыцыйнымі падыходамі. Гэта тэмы, якія знаходзяцца на стыку гуманітарных навук, звязаныя з асэнсаваннем траўматычнага вопыту, наяўнымі ў грамадстве табу, патрабуюць прадстаўлення гістарычных падзей з пункту гледжання простага чалавека і г.д. Часам гэта звязана з адсутнасцю доступу да спецыяльных архіваў.

Архіўныя крыніцы, якія адлюстроўваюць розныя бакі жыцця беларускага грамадства, не могуць у дастатковай меры перадаць звесткі пра стратэгіі паводзін простых людзей, якія не былі звязаны напрамую са справаздачамі пасадных асоб, а ўнутраным светам чалавека, асаблівасцямі побыту яго сям'і. Важным аспектам з'яўляецца інфармацыя пра ўздзеянне макрагістарычных рашэнняў на штодзённасць простага чалавека, у якой у людзей нават у савецкі час заставалася некаторая прастора выбару. У такім выпадку патрабавецца выкарыстанне ўспамінаў сведкаў часу з улікам плюсоў і мінусаў іх суб'ектыўнасці. Паведамляемая рэспандэнтамі інфармацыя знаходзіцца ў моцнай залежнасці ад іх стаўлення да цяперашняй палітычнай сітуацыі, стану памяці і іншых фактараў уплыву. Таму важна шукаць у ёй не столькі факты, колькі сэнсы, якія ім надаваліся.

Успаміны могуць падмацаваць аргументы тых, хто змагаецца з міфамі ў гісторыі, хаця яны ж могуць ствараць і новыя. Задача даследчыка асцярожна выкарыстоўваць гэтыя крыніцы, з аднаго боку, і, з другога, не страціць магчымасць дапоўніць існуючыя веды пакуль яшчэ даступным матэрыялам. У сітуацыі дзяржаўнай прэзентацыі беларускай гісторыі праз навязванне грамадскасці пэўных штампаў пра шчаслівае і гераічнае савецкае мінулае барацьба з афіцыйнымі міфамі цалкам апраўданая. Як, напрыклад, з прадстаўленнем вайны, партызан. Адзначым аднак і тэндэнцыю навязвання іншых міфаў, у адрозненне ад "прасавецкіх" – апазіцыйна "антысавецкіх". У тым ліку гэтыя маніпуляцыі памяццю звязаны з імкненнем у "добрых" мэтах стварыць беларускую калектыўную ідэнтычнасць.

Карысць інтэрв'ю са сведкамі гісторыі для ўстанаўлення гістарычнай праўды несумненная. Прыклад гэтаму – даследаванне пра трагедыю вёскі Дражна, дзе партызаны ў 1943 г. знішчылі мірнае насельніцтва (Хурсік, 2006). Каб з часам была магчымасць аднавіць гістарычную справядлівасць, якая мае толькі вусныя доказы відавочцаў, трэба імкнуцца запісваць інтэрв'ю гэтых людзей. Такія ўспаміны павінны быць захаваныя як дакументы гісторыі, якія інакш з часам назаўсёды знікаюць ад даследчыкаў.

Каб як мага большая іх колькасць засталася для даследаванняў, важныя намаганні не толькі гісторыкаў, але і прадстаўнікоў сумежных спецыяльнасцей, журналістаў і іншых зацікаўленых.

Вусная гісторыя як накірунак гуманітарных навук недаацэньваецца даследчыкамі, якія працуюць у Беларусі¹. На цяперашні момант у нас не абаронена ні адной дысертацыі з выкарыстаннем вуснагістарычных крыніц, апублікавана толькі адна манаграфія, крыніцавым базісам якой сталі ўспаміны простых людзей (Раманова і Махоўская, 2009). Такая сітуацыя істотна адрозніваецца ад становішча ў найбольш аўтарытэтных па стане навукі еўрапейскіх краінах, дзе рэдкае даследаванне па гісторыі ХХ ст. абыходзіцца без выкарыстання ўспамінаў з ужо існуючых ці ствараемых самімі даследчыкамі калекцый.

Аналізуючы сітуацыю з захаваннем успамінаў у Беларусі, сутыкаешся з праблемай скарачэння магчымасцей зафіксаваць сведчанні рэспандэнтаў аб першай палове ХХ ст., недасяжнасцю і знікненнем ужо сабранага вуснагістарычнага матэрыяла. Са снежня 2011 г. для даследчыкаў гісторыі Беларусі, якія выкарыстоўваюць вуснагістарычныя матэрыялы ў сваіх даследаваннях, была створана магчымасць доступу да такіх крыніц у ан-лайн рэжыме. Інтэрнэт-праект “Беларускі архіў вуснай гісторыі” (БАВГ, www.nasharamiac.org) з’яўляецца архіўным сховішчам успамінаў сведак часу. Гэта арганізаваны на сучасных тэхналогіях партал, дзе ў аўдыё- і відэа-форме прадстаўлены інтэрв’ю, сабраныя гісторыкамі, краязнаўцамі, грамадскімі дзеячамі ў межах экспедыцый і іншых даследчыцкіх праектаў. Прадстаўленая тэматыка разнастайная і ахоплівае пераважна ХХ ст. Спецыялісты ў сферы гуманістыкі, не толькі гісторыі, могуць на падставе яго развіваць свае даследаванні, пашыраць кола разглядаемых тэм. Гэта ў перспектыве можа паспрыяць зменам у даследчай парадыгме, зарыентуе беларускіх навукоўцаў на ўдасканаленне, абнаўленне падыходаў.

Дадзены навукова-адукацыйны рэсурс арыентаваны на забеспячэнне максімальнай даступнасці гэтага матэрыялу для зацікаўленых у атрыманні інфармацыі з такіх архіўных крыніц. Дзякуючы

¹ Зварот да вуснагістарычнага метаду ў даследаванні беларускай гісторыі паказваюць публікацыі, практы незалежных гісторыкаў, якія, як правіла, працуюць у навуковых асяродках па-за межамі Беларусі. Адзначым працу сябраў Беларускага гістарычнага таварыства ў Польшчы (зборнікі, выдадзеныя ў Беластоку, – “Бежанства 1915 г.” (2000), “У новай Айчыне” (2001), “Пакаленне вайны” (2003), Інстытута гістарычных даследаванняў Беларусі Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта пад кіраўніцтвам прафесара Алеся Смаленчука (праект “ХХ стагоддзе ў памяці беларусаў” (2006–2011). Істотнай падтрымкай для вусных гісторыкаў стала адукацыйная і навуковая праграма Міжнароднай школы гуманістыкі пры Цэнтры даследаванняў антычнай традыцыі ў Польшчы і Цэнтральна-Усходняй Еўропе Варшаўскага ўніверсітэта (MSH OBTA UW) “Памежжа Беларусі: гісторыя, культура, мова” (навуковы кіраўнік прафесар Эльжбета Смулкава (2001–2006).

распаўсюджанасці інтэрнэту, ім могуць карыстацца даследчыкі ў любой кропцы свету. Праект скіраваны на захаванне памяці ў першую чаргу пра савецкі (самы працяглы ў XX ст.) перыяд гісторыі Беларусі, у тым ліку па тэмах, якія з'яўляюцца актуальнымі і спрэчнымі, дапамаглі б дыскусіі ў грамадстве, стварылі б магчымасць альтэрнатыўных афіцыйным даследаванням, узбагацілі б беларускім кантэкстам магчымасці разгляду гісторыі СССР у сусветных даследаваннях. Калекцыйны падыход дае магчымасць збору разнастайнага матэрыялу, а таксама яго будучага выкарыстання ў праектах, на адукацыйных мерапрыемствах, пры напісанні артыкулаў.

Даследчык можа здзяйсняць пошук патрэбнага матэрыялу па тэматычным, храналагічным, геаграфічным і імянным крытэрыях, ці праз працу з адпаведнай яго мэтам калекцыяй, успамінамі з яе. Пасля праходжання працэдуры рэгістрацыі ён зможа пачуць непасрэдна аўдыё ці відэаапавед сведкі часу. На цяперашні момант для выкарыстання на партале размешчана 26 калекцый, якія ўтрымліваюць больш за 450 інтэрв'ю. Каманда праекта плануе паступова павялічваць іх колькасць, удасканальваць зручнасць карыстання.

Праект прапануе даследчыкам наступныя накірункі супрацоўніцтва ў галіне выкарыстання вуснагістарычных крыніц: узбагачэнне даследаванняў матэрыялам са сховішча БАВГ; папаўненне БАВГ сваімі калекцыямі сабраных успамінаў; распрацоўку тэматычных рубрык на партале; удзел у экспедыцыях; непасрэдны ўдзел у архіўных працах па захаванні сведчанняў відавочцаў гістарычных падзей.

Шырыня ахопу перыяду архівам выклікана тым, што сведкі, як правіла, не канцэнтраваліся толькі на нейкіх вузкіх праблемах XX стагоддзя, а паведамлялі інфармацыю ў кантэксце ўсяго жыццёвага вопыту. Таму мэтазгодна максімальна прадстаўляць паведамляемую сведкам інфармацыю, што пашырыць магчымасці вывучэння розных перыядаў і тэм. Да таго ж адзначым, што гэта звязана і з тым, што самі ўладальнікі калекцый успамінаў даследавалі вельмі розныя пытанні гісторыі, як, напрыклад, хіпі другой паловы 1960-х ці гісторыю беларускай эміграцыі.

Беларускі архіў вуснай гісторыі паставіў на мэце наколькі магчыма выратаваць унікальны вуснагістарычны матэрыял, паведамлены сведкамі гісторыі з Беларусі. Яго каманда працуе, не робячы цэнзуры, хто "правільны" сведка, а хто "не зусім такі". БАВГ праз падтрымку тэматычных распрацовак спрабуе даць гісторыкам магчымасць займацца важнымі тэмамі незалежна ад палітычнай сітуацыі, якая склалася на беларускай прасторы. Ёсць надзея, што беларускім даследчыкам гэта можа дапамагчы змяніць метадалагічны дыскурс у бок еўрапейскіх

аналагаў, пашырыць арэал вывучаемай тэрыторыі, і паспрыяе выйсцю Беларусі з рэгіянальнай ізаляцыі ў навуковым плане.

Актыўнасць удзелу ў мерапрыемствах праекту даследчыкаў і адукацараў з розных гарадоў Беларусі, іх жаданне навучыцца збіраць і выкарыстоўваць успаміны для ўласных праектаў, дазваляе канстатаваць наяўнасць патэнцыялу для развіцця вуснагістарычнага накірунку ў Беларусі. Год існавання архіва ў інтэрнэт-прасторы – яшчэ малы перыяд для таго, каб зрабіць высновы аб часціні выкарыстання такіх архіўных матэрыялаў даследчыкамі, бо стварэнне навуковага прадукта патрабуе значных часавых выдаткаў. Пакуль самі ўдзельнікі праекту спрабуюць сваімі тэматычнымі распрацоўкамі, такімі як 1939 год у памяці беларусаў, Голад у БССР і іншымі, паказаць прыклад – як можна выкарыстоўваць успаміны для раскрыцця грамадскасці пэўных гістарычных тэм.

Бібліяграфія

1. Беларускі Архіў Вуснай Гісторыі, www.nashapamias.org
2. Луба, Віталь, рэд. (2000). *Бежанства 1915 г.* Беласток: Podlaska Spółdzielnia PNU.
3. Луба, Віталь, рэд. (2001). *У новай Айчыне.* Беласток: Праграмная Рада Тыднёвіка Ніва.
4. Луба, Віталь, рэд. (2003). *Пакаленне вайны.* Беласток: Праграмная Рада Тыднёвіка Ніва.
5. Раманава, Ірына, і Махоўская, Ірына (2009). *Мір: гісторыя мястэчка, што расказалі яго жыхары.* Вільня: ЕГУ.
6. Столяр, Дзяніс (2010). “8 мая 1943 г. у памяці жыхароў вёскі Налібакі”, *ARCHE*, № 7-8: С. 621.
7. Хурсік, Віктар (2006). *Кроў і попел Дражна: гісторыя партызанскага злачынства.* Мінск: Хурсік.